

München hó alatt*

Forgószínpad és környéke

1984 februárjában költöztem Münchenbe, miután fölvettek szerkesztőnek a Szabad Európa Rádió magyar osztályára. Előtte néhány éven át külsős voltam, párizsi tudósító Hajdú Anna néven, mert azt mondták (úgy emlékszem, Sipos Gyula okított erre), hogy a rádióban mindenki álnevet használ, ez a szokás, tegyek én is így. Gyuszi, akit régebb óta ismertem, Albert Pál néven szerepelt, és a *magaskultúrával* foglalkozott; ezt a szót használta, amikor el-sorolta, mi lenne a dolgom a *Forgószínpad* című műsor párizsi tudósítójaként. Mindenről beszélhetsz, amit a párizsi életben érdekesnek találsz, leadhatsz sok kis színest, csak a magaskultúrárt ne érintsd, az az enyém. Ezt nem volt nehéz betartanom, könyvekre, színházjegyre, általában kultúrára akkoriban nem tudtam költeni, két gyerekkel a francia munkanélküli-segélyből éltem, amit csak soványan egészített ki a rádió külsősnek járó díjazása.

Nehezen szánom rá magam, hogy megírjam szabadeurópás emlékeimet. És nemcsak azért, mert gyenge a memóriám – lehet azt edzeni, ha az ember nekilát –, hanem azért is, sőt leginkább azért, mert a lejárt slágerszöveget elferdítve, „csak a rosszra emlékezem”. Persze ez sem igaz ilyen egyértelműen. De kitörölhetetlen az a benyomásom, hogy vén reakciós pasik gülü szemmel bámulnak a friss húsrá, csinos nő Párizsból, de komoly kérdésekben nem lehet figyelembe venni, mert a Kádár-rendszer neveltje, hiszen 1977-ig a komcsi Magyarországon élt. A szerkesztőségben mindenkit a Kádár-rendszer neveltjének tekintettek, aki nem a '45 utáni néhány évben vagy '56-ban hagyta el az országot. A bizalmatlanság és a gyanakvás kölcsönös volt, mert én viszont némi túlzással volt horthysta tiszteket és nyilasszimpatizánsokat véltem látni egyesekben. Reputációmát korántsem javították rokoni és baráti kapcsolataim az ekkortájt kibontakozó demokratikus ellenzékkel. Egy-két kollégát és Kasza Leventét kivéve (adásban Kasza László), aki műsoraiban (*A holnap hullámhosszán*, *Gondolatforgató*, *Kommentár nélkül*) széles tömegekkel ismertette meg a hazai szamizdat írásait, a müncheni szerkesztőségben majdnem mindenki erős gyanakvással és ellenszenvvel nézte a balosnak tekintett, liberális társaságot, amely később, a rendszerváltásnál az SZDSZ (Szabad Demokraták Szövetsége) magját alkotta. A rádió utolsó éveiben súlyos, időnként egyenesen sistergő volt a légkör, vágni lehetett a levegőben, mintha füst lenne, a gyűlölet kipárolgását. Ami bűdös volt. Ezért nehéz írnom róla.

A rádió (Radio Free Europe – Radio Liberty) lapos, hosszú épülete a barátságos, nagy müncheni park, az Englischer Garten fái alatt bújt meg. Ezt a megbújást szó szerint kell érteni, állítólag azért építették a fák alá,

* Egy lassan készülő könyv első fejezete, emlékek a SZER-ről.

mindössze csak egy emelet magasra, hogy ha az oroszok bombáznak, ne találják el, meg se lássák, észre se vegyék. Akadtak a rádióban, akik a „ruszki bombázást” ha nem is valószínűnek, de végül is esetleg elképzelhetőnek tartották. A hidegháború kint a világban és némi paranoia bent a ház zárt közösségében megtette a magáét; az utóbbi újabb erőre kapott azután, hogy egy szombat este – mint nekem később elmesélték –, 1981 februárjában plasztikbomba robbant a csehszlovák szerkesztőségénél, négy munkatársat megsebesítve. Az egyik idős kolléga meg is mutatta a helyet, melyik ablak alá volt lerakva a nagy teljesítményű bomba. Az eset után vastag kőkerítést húztak föl az egész épület körül. Egyébként pedig hamar kiderült, hogy a támadók elügyetlenkedték a feladatot: a célpont a román szerkesztőség lett volna. 1989 után a Stasi megnyitott irataiból derült ki, hogy a műveletet Ramírez Sánchez, vagyis Carlos, a sakál irányította és Ceaucescu fizette. Többen szívesen emlegettek egy korábbi ügyet is, amely „bolgár esernyő” néven került be a köztudatba, bár ez nem a mi rádiókat érintette, hanem a BBC-t. De attól még mélyen át lehetett érezni a drámát. 1978 őszén egy londoni buszmegállóban Georgi Markov bolgár származású rádiós, a BBC kommentátora, éles szúrást vagy csípést érzett a vádlijában (vagy a combjában, ezt már nem tudom), megfordulva csak azt látta, ahogy egy idegen lehajol az esernyőjéért. A mérgezéses tünetek nemsokára jelentkeztek, Markov kolléga három nap múlva meghalt. Az esetet a SZER folyosóin viszonylag gyakran emlegették. Ezzel együtt egy percig sem éreztem azt, hogy veszélyben lennék, amiért az „ellenséges rádióadónak” dolgozom.

26

Nem is voltam. Időnként ugyan felröppentek hírek, inkább kósza híresztelések, rémhírek, pletykák, fake news, ki tudja... miszerint valahonnan messziről, a mellettünk elterülő tenispályákon és facsoportokon túli házak ablakaiból, vagy csak egy ablakából (nem tudom a pontos részleteket, mert badarságnak tartottam az egészet, és nem figyeltem oda), ártó sugarakat lövellnek a rádió épülete felé, amitől a munkatársak rákot fognak kapni. Megengedőbb fogalmazásban: rákot kaphatnak. Ezt néhányan nagyon komolyan vették, én szintiszta paranoiának tekintettem, és leintettem, ha valaki erről kezdett fantáziálni. Nemrégiben, amikor azt hallottuk a hírekben, hogy a kubai és a kínai nagykövetségen titokzatos hangra, valamilyen mikrohullámú sugárzásra panaszkodtak az amerikai diplomaták, eszembe jutott, talán mégis lehetett valami alapja negyven évvel ezelőtt néhány kolléga félelmének.

1984. február 1-jétől 1993. október 31-ig, a magyar adások megszűnéséig dolgoztam a rádióban; utána még hat hónapig teljes fizetéssel maradhatott mindenki a szolgálati lakásában, mialatt kitalálhatta és megszervezhette, hol és miből fog a továbbiakban élni. Én ekkor szegődtem el egy évre óvónőnek Afrikába, de erre a kanyarra itt most nem fogok kitérni.

A rádió bezárása már régóta esedékes volt. Mint azt sokan és sokszor idézték, az alapító okirat szerint a rádió – az eleinte a CIA, később az amerikai kongresszus által fizetett, a szovjet tömb kelet-közép európai országainak sugárzó Radio Free Europe és a Szovjetunió népeinek számos nyelvén adó Radio Liberty – céljának a megszűnést tekinti, azt a boldog állapotot (ezt

én mondom ezzel a szóval), amikor már nem lesz rá szükség, mert eljön az „információk szabad áramlásának” ideje: a teljes szólás- és sajtószabadság a célszágokban. Akkor, a 90-es évek elején, úgy látszott, mintha eljött volna ez az idő; a magyarok, ha tudni akarták, mi történik az országban, a világban, már nem a Szabad Európát, hanem a Kossuth rádiót hallgatták. Az akkori Kossuth rádiót tényleg érdemes volt. Nekünk itt a müncheni szerkesztőségben már nehezünkre esett a mősorkészítés, én legalább is nagyon átéreztem, hogy fölöslegesen dolgozom, már senki nem hallgatja, nincs értelme az egészeknek. Már rég be kellett volna zárni, gondoltam és mondtam is magam körül, az első szabad választások másnapján, 1990 áprilisában kellett volna lehúzni a redőnyt, akkor lett volna értelme, és úgy lett volna stílusos is. Valamelyik kolléga, már nem emlékszem, ki volt az, szólt nekem, hogy ne nagyon emlegetsem ezt, ő megéri, hogy én alig várom a bezárást, de tekintettel lehetnek mindazokra, akik ha elvesztik az állásukat, a teljes létbizonytalanság elé néznek. Itt már a többség nem fiatal, nincs is Nyugaton érvényesíthető szakmája, mihez fog kezdeni, miből tartja el magát és a családját? Az emberek félnek a munkanélküliségtől. Kicsit szégyelltem, hogy ez eszembe sem jutott. Egy másik beszélgetésben arról, hogy miért kell még mindig fenntartani ezt az adást, amikor már nyilván alig hallgatják, valaki azt emlegette, hogy feltehetően az amerikai főnökeink nem akarják elveszíteni a jól fizető állásukat egy kényelmes európai városban, ugyan már miért javasolnák a kongresszusnak, hogy szüntessék be a támogatásunkat? Maguk ellen beszélnének.

A műsoridő fokozatos csökkentése után 1993 októberére megérett végre a helyzet a bezárásra, legalább is a magyar osztály számára. Noha ezzel már rég számolhattunk volna, mindenki úgy viselkedett, mintha váratlanul érné a hír. Lázás pakolások kezdődtek, igen rövid volt a határidő, a bejelentés és a bezárás dátuma között talán egy-két hét lehetett; erre már nem emlékszem pontosan. Csak a lázas sietségre. Valaki azt mesélte, hogy az alagsorban a német raktáros nagyon föl van háborodva, papírt, ceruzát, tollat, borítékot, irattartót arcátlan mennyiségben markolnak föl és visznek el a magyar osztály kapkodó dolgozói. Szégyellhettem magam megint, hogy magyar vagyok.

A többi osztály egy ideig még tovább folytatta az adást. Volt, aki szégyennek élte meg, hogy csak a magyar osztályt zárták be. Indokolásul az amerikai főnökség a Clinton-kormány költségvetési takarékoságát emlegette és azt a kétségtelen tény, hogy jelentősen csökkent a rádió hallgatottsága. De a legfőbb indok valószínűleg az lehetett, amit Ribánszky László, a magyar osztály akkori igazgatója egyszer folyosói beszélgetésben megjegyzett, hogy az amerikaiaknak nagyon elégük lett a magyar osztályon dülő örökös viszálykodásból és beháborúból. Erről, gondolom, rendre feljegyzésnek nevezett feljelentésekből és személyes fülbeszúgásokból értesültek.

A beháborún nincs mit csodálkozni. A rádió magyar osztályának lelki és szellemi állapota tökéletesen leképezte a hazai magyar valóságot, már ami a jobb- és a baloldal viszonyát illeti. Lehet, hogy a mai durvaságból visszaneézve (2021-ben írom ezt) még túrhetőnek látszik az ország akkori kettész-

kadása, de a résztvevők nem érezték túrhetőnek egyfelől a Csurka *Magyar Fórum*ában megjelent Apák és fiúk vagy Csoóri Sándor Nappali hold című írásának szellemiségét, másfelől TGM fölényes mucaizását, hogy csak kiragadott példákat említsek. A szabadsággal jött a tudattalanból felszabadult indulatok fröcskölése. És ez történt kicsiben a rádióban is. Mindenkiről kiderült, mit gondol valójában, míg azelőtt a közös ügy és a nemes cél, a valós információk árasztása a vasfüggöny mögé, elfedte a különbségeket. Már nem álltunk egymással szóba.

Befordultam a nem túl széles és soha nem eléggé világos folyosóra, amelynek a vége felé a jobb oldalon nyílt a szobám. Láttam, hogy három-négy ember gesztikulálva beszélget, de ahogy közeledtem, hogy elmenjek mellettük a szobám felé, elhallgattak. Sűrű, mondhatnám, üvöltő csönd lett, amikor elhaladtam mellettük, annyira izzott a levegő, hogy szinte fizikailag éreztem a gyűlölet, megvetés és undor ezernyi apró túszerűsát az oldalamban. Csak a bal oldalamon, ahol a csoport állt, a fal felé eső jobbam érintetlen maradt. Nem emlékszem, csak egyvalakire közülük: Szalay Tamásra, akinek a szobája az enyémmel szemben volt a folyosó túloldalán. Tamás (nem emlékszem sajnos a rádiós nevére) okos, művelt és tulajdonképpen szinte rokonszenves vagy legalábbis semmiképpen sem ellenszenves ember volt. Bár soha semmiben nem értettünk egyet, mégis tudtunk időnként beszélgetni. A *Világhíradónak* dolgozott, csak külpolitikai hírekkel foglalkozott, sőt indulatosan – és hiába – ellenezte, hogy a rádió magyar belpolitikai témákat is feldolgozzon. Egy nevezetes esetre emlékszem vele kapcsolatban. Valamelyik drámai válsággócból éppen ismét megindult a menekültáradat Európa felé, és azzal együtt a befogadjuk, ne fogadjuk, hova menjenek, mi legyen velük ismerős és soha nem megoldott gondjai; természetesen a rádió is tárgyalta a témát műsoraiban. Már nem tudom, mit mondtam vagy írtam ennek kapcsán, nyilván valami humanistát, ámbár aznap biztosan semmit, emlékszem, mert Kasza megint elárasztott magyar feldolgozókkal. Mégis, egyszer csak kivágódott a szobám ajtaja, Szalay megállt az ajtónyílásban, derékban kissé megtört, ahogy benézett, az arca lilába hajló vörös színű volt, és úgy ordított rám. Tele torokból. Fogalmam sem volt, honnan jött rá a roham. Vegye tudomásul, ha maga még egy, még egyetlenegy menekültet föl akar engedni a mentőcsónakra, akkor elsüllyedünk! Elsüllyed az egész csónak, meghal mindenki! Nincs tovább! Nem engedhet fel többet! Ne nyújtogassa nekem azt az evezőlapátot a fuldoklónak, mert mindannyian vízbe fulladunk! Vegye tudomásul! Miközben elámultam a vizuális fantáziáján, komolyan megijedtem, hogy ott fog az ajtómban összeesni a gutaütéstől. Mondtam is neki, kicsit ahogy a gondozó beszél a rohamot kapott tébolyodottal, hogy nyugodjon meg, Tamás, infarktust vagy agyvérzést kap, nem éri meg! Vállat vont, és visszament a szobájába. Amikor csökkentették, először kicsit, később jelentősebben a magyar adás sugárzási idejét, és ennek megfelelően elkezdtek felmondani munkatársaknak, őt is elküldték. Úgy tudom, közel volt már a nyugdíjkorhatárhoz.

Visszatérek a kezdetekhez. Pár hónap próbaadás után 1951. október 6-án, az aradi vértanúk napján kezdte el hivatalosan a műsorsugárzást a Szabad

Európa Rádió magyar adása. Én azon a napon pontosan egy hónap híján kilencéves voltam, és természetesen fogalmam sem volt a világról. Tehát arról sem, hogy valaha is miféle helyeken fogok dolgozni. És amikor életem számos kalandja és fordulata után megkerestek az ajánlattal, először nemet akartam mondani. Sosem voltam a hallgatója, mert túlságosan recsegett, türelem kellett a rövidhullámú vételhez, és amellet emlékeztem rég meghalt, bölcs anyámra is, aki a saját anyja, a nagyanyám hűséges és olthatatlan rajongását a SZER iránt azzal próbálta hiábavalóan lehűteni, hogy *azok is hazudnak, anyám*. Meg aztán nem akartam a CIA fizetett alkalmazottja lenni. Ebben tévedtem, már rég nem a hírszerzők fizették a rádiót. A kezdetekben igen, bár ezt nem verték nagydobra, a nyilvánosság az Eisenhower kezdeményezte Crusade for Freedom nevű kampányt ismerte, amelyben 16 millió amerikai vett részt, jó sok dollár adományt összedobva a kommunista szorítás enyhítését, az információk szabad áramlását elősegítő szabad rádió működésére. Aztán amikor 1972-ben kitudódott a titok, az adományozók a szívükhöz kaptak, a CIA-nak ki kellett vonulnia a terepről. 1974-től a Radio Free Europe fenntartója kizárólag az Egyesült Államok kormánya, az összeget a kongresszus évente szavazással jóváhagyja.

Néhány hónapja dolgoztam a müncheni szerkesztőségben, amikor nyár végi vakációra New Yorkba utaztam. A SZER New York-i irodájának vezetője Kéri Tamás volt, akit akkor már húsz-egynéhány éve ismertem. Budapesten közös barátaink voltak, találkoztunk kávéházban és a Lukács uszoda napozóján, felesége korábban az osztálytársam volt, a legszebb lány az osztályban, gyerekeink egyidősek voltak. Magától értetődött, hogy ha a városban járok, meglátogatom őket. Családias hangulatú délutánt, estét töltöttünk együtt, egy idő múlva előkerült egy jó nagy doboz, tele halomban heverő fényképekkel a famíliáról, csipkegalléros, régimódi hölgyektől meztelenül hasaló csecsemőkig. Legnagyobb meglepetésemre egyszer csak, mintha családtag lenne, előbukkant a halomból Ronald Reagan képe. Fölnevettem, ez hogy kerül ide? De Tamás egyáltalán nem nevetett, sőt majdnem megrovóan nézett rám, kihúzta magát, szinte úgy látszott, mintha ültében tisztelegne, még a hangja is megváltozott. Mély, meleg barna hangja szinte szerelmesen zengett, ahogy az elnök érdemeit ecsetelte a Gonosz birodalmának legyőzésében, és dicsérte a fegyverkezési versenyt meg a csillagháborús tervet. Meg se tudtam szólalni. Azaz próbáltam, de nem voltam eléggé felkészülve kellő érvekkel arról, hogy a fegyverkezési kiadások növelése vajon miért jó a négygyerekes sarki fűszeresnek, akinek nincs betegbiztosítása. Aztán valahogy túlléptünk ezen a nem kis nehézségen, az ember a régi barátait szinte családtagnak tekinti, és próbál velük nem összeveszni. Tamás kérdezte, megadhatja-e a telefonszámomat (a régóta New Yorkban élő sógornőmnél laktam) egy új, egyelőre külsős kollégának, aki szeretne találkozni velem. Persze, mondtam. Bár ne mondtam volna, igaz, az sem változtatott volna semmit a dolgok alakulásán.

Lovas Istvánt akkor láttam először, és ezen a találkozón sajnos nem jelzett bennem azonnal a vészcsengő, hogy egy ártalmas, az okozott károkat egyenesen élvező bajkeverőről van szó. Müncheni híreket akart hallani, izgatot-

tan beszélt, mindent tudni akart a szerkesztőségről, az amerikai vezetésről, a magyar osztály viszonyáról a főnökséggel. Nem tudtam semmi hasznosat közölni vele, kezdő voltam az osztályon, és a munkahelyek hatalmi útvesztőiben mindig is járatlannak bizonyultam, már amikor egyáltalán volt munkahelyem. Emellett a komoly szerkesztők és politikai műsorok munkatársai által lenézett, ámde a hallgatóság körében legnépszerűbb, kissé bulváros, színes *Forgószínpad* munkatársa voltam, messze az olyan hírektől, amelyek bármit is elárultak volna a magyar és/vagy az amerikai vezetés aktuális politikai nézeteiről.

Ezen a beszélgetésen Lovas, mondom, nagyon izgatott volt, tele tétl-vágygal. Azt láttam, hogy hatalmas egója van, és ennek megfelelő méretű ambíciók fűtik, de egy percig sem tudtam elképzelni, hogy komolyan kéne vennem. Arról beszélt ugyanis, hogy ha ő majd átjön a müncheni szerkesztőségbe, mert azt akarta, hogy oda kerüljön, két év alatt véget fog vetni annak a tarthatatlan komcsi cenzúrának, ami ott folyik. Nemcsak a magyar műsorokkal, az amerikai irányítással is elégedetlen volt, olyan bizton-sággal beszélt az amerikai vezetés kötelező változásáról, mintha legalább is az ikertestvére az amerikai kongresszus szóvivője lenne. Nem volt az, sőt iker-testvére sem volt, ezt csak a nagyzolása illusztrálására mondtam.

Lovas személyét egy időre sikerült elfelejtenem. Megpróbáltam beillesz-kedni a müncheni létbe. Vettem egy biciklit, azzal karikáztam az Angol kerten át a rádióba. Miután leesett a hó, továbbra is biciklin jártam, mint az őshonos müncheniek, és beiratkoztam a Goethe Institut hathetes gyors-talpaló némettanfolyamára. Ezzel be is fejeződött integrálódásom a helyi életbe, amelyről azt hittem, egy-két évnél tovább úgysem fogom bírni. A né-met nyelvre nem volt szükségem, a rádióban, ha kellett, angolul, a magán-életemben leginkább franciául beszéltem, a magyar osztályon pedig, ahol időmnek messze a legjavát töltöttem, természetesen magyarul.

Azért vettek fel, mert a *Forgószínpad* három (egész pontosan két és fél) fős gárdájából egy idős úr, egy 19. századból itt felejtett és már akkor is lejárt szavatosságú bácsi nyugdíjba ment, és a műsor felelős szerkesztője, Borbély László (adásban Kőbányai Péter), mivel igen kedvelte párizsi tudósításai-mat, átesábított a jól fizető müncheni állásba. Ez jókor jött, mert éppen ak-kor ítélték lebontásra a párizsi 20. kerületben álló, omladozó házat, ahol laktunk. Béreltem egy ép házban egy ép lakást a két gyerekemnek, egyik kezdő egyetemista, másik két évvel érettségi előtt; Párizsban maradtak, nem merült föl, hogy ismét országot akarnának cserélni, és velem jönnének Mün-chenbe. Küldtem nekik a havi apanázst, és gyakran mentem át egész hétvé-gére éjszakai vonattal Párizsba. Kikötöttem a biciklit a Hauptbahnhofnál, fölszálltam a vonatra, lefeküdtem aludni (már ki tudtam fizetni a wagon-lit árát), reggel a Gare de l'Esten ébredtem. Nem volt az rossz.

Borbély jó humorú, szókimondó férfi volt. Ahhoz a régi gárdához tartozott, aki eleve újságírónak tanult, korábban több napilapnak dolgozott Budapes-ten. A halálsorra is foglalkozása miatt került, ugyanis a nyugati sajtónak is küldött riportokat, amit a népbíróság kémkedésnek és hazaárulásnak minő-sített. 1950 áprilisában halálra ítélték, ezt bő egy évvel később életfogytiglani

kényszermunkára változtatták. 1956 nyarán szabadult. A forradalom leverése utáni napokban, még novemberben, kellő belátással, hogy itt nem lehet élni, elhagyta az országot. Amikor a Szabad Európához került, hosszabb ideig a sportrovatot vezette, azután, ha jól tudom, Ekeccsel vagy talán másokkal együtt kitalálták, milyen legyen a *Forgószínpad*. Napi egyórás adás volt, szó-rakoztató műsornak nevezték, és valóban könnyedebb volt, mint a szigorú, komor és felelősségteljes politikai adások, ámbár az első két *item* mindig erősen súrolta a politikát. Itemet mondok (angolosan ejtendő, ájtem), mert így neveztük. Darab, tétel, adat, bejegyzés, cikk, áru – mondja a szótár. Az első két item tehát inkább komoly volt, de színes részletekkel tűzdelve, vagyis láttatóbban megírva, mint a hírmagyarázatok. Miután egyszer elmeséltem, hogy 1977 nyarán, egy évvel az ország szovjet megszállása előtt Afganisztánban jártam, minden afgán témát én kaptam. Messze volt az emlékeimben élő békés afgánok képétől a sok háborús borzalom, amit színesen kellett elmesélnem... A forrást a hírügynökségi jelentések és a nagy amerikai, angol és francia napi- és hetilapok (a németeket én kihagytam) cikkei és riportjai jelentették, amelyekről az A/4-es fénymásolatok tömegeit hordta körbe naponta többször a szerkesztőségi asztalokra a házi kézbesítő, kávéfőző, telexgépkezelő és mindenek Haág Pista. Akinél időnként ezt-azt lehetett vásárolni, ennek a részleteit nem tudom, mert nem jöttem izgalomba attól, hogy igazi kalocsai piropaprikát vagy erdélyi disznótorost vehetnék a szolgálatkész kollégától.

Nem volt helytálló a sok fölényes megjegyzés arról, hogy a *Forgószínpad* a kétfejű borjak és bolhaugráltató versenyek műsora, vagy ahogy Zsille Zoltán mondta alkoholtól mélyvörösre duzzadt arccal, megvetően, egy hírtévé videón: a *Forgószínpad* olyanokkal foglalkozik, hogy egy macska diszszidált Ausztriából Németországba. A két (vagy talán három) általunk a szerkesztőségben megírt anyag után, amit a bemondók olvastak be, előbb kishírek jöttek, zene, azután a külsősök: Róma, Párizs, London, New York, hol ez, hol az. Amíg Párizsban éltem, heti négy anyagot küldtem, azokat a párizsi irodában vették föl és küldték át Münchenbe. Csak néhány példa. Antiszexista törvény a nemzetközi nőnap alkalmából, iszlámra megtérő franciák, Teilhard de Chardin születésének századik évfordulója, politikai karikatúráit árusító grafikus a Beaubourg előtti téren, krisnások Rousseau ermenonville-i kastélyában, új operaház a Bastille-nál, Down-kórosok színházi előadása, a halálbüntetés eltörlése, az első francia lombikbébi, afrikai gyógyító varázsló a piactéren, kísérleti iskolák, tehetséggondozás...

Happy Days Are Here Again – szólta a vidám férfikórus a műsor szignáljában. A dal az 1930-as *Chasing Rainbows* című filmben jelent meg, és Franklin D. Roosevelttel 1932-es elnökválasztási kampánydala volt. Híres nóta volt, sokféle feldolgozással, énekelte többek között Barbra Streisand és Judy Garland is. Meglepő módon ma sem megy feledésbe, kicsit katonás, inkább mókásan hangzó férfikórus-változatát, ahogy a *Forgószínpad* szignáljaként felhangzott, már jó ideje minden pénteken hallani a Klubrádióban Pálinkás Szűcs Róbert reggeli műsorában, és ezt nem tekinthetem másként, mint baráti kacsintást a hajdani, rég kimúlt Forgószínpadra. Magam elé mosolygok, amikor meghallom. Köszönöm, Robi.

A *Forgószínpad* szobája az első emeleten volt, a lépcső közelében. A viszonylag nagy, világos helyiségben négy íróasztal és Ekecs mellett a sarkokban egy vágóasztal állt. Istenem, azok a böhom nagy vágóasztalok (később, már másik szobába költözve, más műsoroknak dolgozva nekem is lett egy), amelyeken pengével vágva, szalaggal ragasztva tettük adáskészre a magnószalagtekercecseket... Tényleg nagyot ment a világ elébb. Az ablaknál egymással szemben állt Borbély íróasztala és az enyém. Ő volt a főnök, ami azt jelentette, hogy ő választotta ki a cikkek tömegéből az aznapi műsor nyersanyagait, átadott nekem a témától függően kettő, három, négy vagy több cikket, azokból kanyarítottam egy sokadikat. Ennek nem sok köze volt az újságíráshoz, de a hidegháború éveiben, müncheni ketrecünkbe zárva a világhíradó cikkei is így születtek, kivéve természetesen a kommentárokat. Külsősként, párizsi koromban, több szabadságom volt, a témák az utcán heverték, szó szerint, csak el kellett mesélni, mit láttam, kivel találkoztam. Münchenben ezt nem tehettem, nemcsak azért, mert minimális volt a némettudásom, hanem mert senki nem tehetette. Az amerikai rádióban leadott anyagoknak meg kellett adni a pontos forrását, Reuters, UPI, AP, *Le Monde* vagy *New York Times*, és még sok minden más, továbbá mindennek minimum két, egymástól független forrásból kellett származnia. Egy konzervatív rádió mindig óvatos. A megírt anyagot aztán Borbély leokézta, így mondtuk, vagyis elolvasta és jóváhagyta, nem emlékszem, hogy valaha is belejavított volna. Azt, hogy egy másik szem is lássa, mielőtt adásba kerül, helyénvalónak tartottam és tartom ma is. Ez csak akkor gáz, ha nem kolleгиális segítség, hanem politikai vagy ideológiai ellenőrzés.

Bő egy év, talán másfél is eltelt, amikor Borbély Laci elkezdett egyre gyakrabban hiányozni, ha visszajött pár napra, soványabb és sápadtabb volt, mint előzőleg, és aztán már nem is jött. Nem emlékszem, melyik testrésztét támadta meg a rák, de mindannyian tudtuk, ő is, hogy gyógyulásban nem érdemes reménykedni. Ekecs megszervezte, hogy tegyünk nála egy utolsó látogatást. Otthon feküdt, már nem volt értelme kórházi kezelésnek. Beleenyugvó és ironikus mosollyal fogadott minket, ne féljünk tőle, mondta, nem fertőző, csak belehalni lehet, és rögtön kisebb köhögőrohamot kapott a beszédétől. Nem maradtunk soká, álságosan azért, hogy ne fárassszuk ki a beteget, de persze magunkat menekítettük ki a helyzetből. A beteg még tett egy célzást az ávéhás kihallgatók kínzásaira, mintegy hasonlatképpen, aztán gyorsan legyintett: felejtjük el.

Borbély kolléga a szabad világba érkezése után azonnal nekilátott, és megírta börtönéveinek történetét. A könyv *Halálraítélt! Gyakran ellenőrizendő* címmel magyarul 1958-ban Rómában jelent meg, két évvel később németül egy kölni kiadónál. A szerkesztőségben tudomásom szerint nem beszélt a témáról. Pontosabban én nem tudok erről. Korai halálában – 62 éves volt, manapság ez korainak tekinthető – bizonyára szerepe volt a feledés mélyére süllyesztett éveknél.